

1814 ápr. 17-én az óvári kórházban ütött ki tűz. Csiki Sámuel nevű tógás diák nagyon hasznos szolgálatokat tett az oltásnál, amiért Pál András királybíró és politiae director köszönő írást küld az igazgatóhoz s 10 frtot mellékel részére, hogy „köntösében esett romlásokat is néminéműképen visszafordítsák”. Írja, hogy más diákok is voltak a tűzvésznél, azokat is serkentették oltásra, de azok csak bámultak, nem segítettek, másoknak csak akadályul voltak a szájtatók között.

11. fejezet.

Nyári diákok.

(*Studiosi feriales* vagy *aestivales*.)

A nyári két hónapi vakációra a kollégium őrzésére, temetéseken való éneklésre és istentiszteleteken való helyettesítésre kezdettől fogva egy néhány diáknak itt kellett maradnia, amiért az eklézsiától természetbeli ellátást és némi honoráriumot is kaptak. Ez a viszony nagyobb bajok és békétlenségek nélkül hosszú ideig fennállott. Legfeljebb az történt meg, hogy nem maradt itt elég diák s ilyenkor a sorban következők, de eltávozottak terhére, másokat fogadtak fel. 12-nek kellett itt maradni. 1785 nyarán (Fasc. VI. 347.) csak 7 novicius volt, kiknek *aestivansokul* itt kellett maradniok, azért a *cétus* ötöt még felfogadott. Ezek követelték a pénzt, de minthogy a kasszában nem volt, abból a pénzből fizették ki őket, amit a *szekundánusok* az ökonómiáért fizettek. 1787 júniusában csak 6 nyári diák volt, 6-ot a kollégiumnak kellett fogadni. A 6 nyári diák közül többen helyettest állítottak maguk helyett 306 drért. Ezért a kollégium azután alig-alig tudott 204 drért fogadni. Ezért a *cétus* határozza (Fasc. VI. 420.), hogy a nyári diákok a július—augusztusi jövedelmekből (*accidentales*, 10 mfrt a státus pénztárából és a szentmihálynap *astatio*) részesüljenek; de aki maga helyett mást állít, ha ugyanakkor a kollégium is fogadott fel, a státus pénztárából adott jövedelemből nem részesül, csak a más kettőből. 1789 júniusában (Fasc. VI. 498) 6 nyári diákot fogadnak fel à 2'40 frtért (köztük Körmöczit), de úgy, hogy 4 júliusban, 4 augusztusban marad itt és tesz szolgálatot. S kimondják azt is, hogy ezután rendes nyári diákok hiányában azon *primariusok* közül, akik ezt a kötelességet csak egyszer teljesítették, annyit tartanak itt, amennyi szükséges. Ez év decemberében (Fasc. VI. 511.) azzal egészítik ki, hogy akik másodszor maradnak itt nyári diákoknak, 2 frtot kapjanak a *szekundánusoktól* *pro loco* szedett díjból. Ha ez nem elég, a szeptemberi *divisióból* egészíttessék ki.

Látszik, hogy amint a drágaság nőtt s a folytonos adakozástól kimerült hívek jótékonykodása alább hagyott és híveink szegényedtek és számuk apadott, mind nehezebbé vált ennek a szolgálatnak az ellátása. A baj csöndben, de állandóan nőtt s végül 1810-ben kifakadt. Az eklézsia ugyanis 1810 febr. 11-én azt a határozatot hozta, hogy a templomépítés és harangszerzésből származó sok adóssága miatt ezután diákok temetésén ingyen csak egyet harangoztat, de a harangozó díját fizetni kell s a többit szintén. A szenior és exaktor a diákság nevében panaszos kérelmet írnak a konzisztóriumhoz (Fasc. IX. 260—268.). E kérelem tartalmát részletesen ismer tettük egy más fejezetben. Ezúttal az tartozik ránk belőle, hogy előadják: naponként 4 deák köteles 1 frt büntetés mellett az istentisztelet díszítésére templomba menni s ha pap, kántor vagy orgonista nincs, a szolgálatot végezni. A sátoros ünnepeken 4 prédikátort, számrakásra 2—2 diákot rendelni, nyári vakáción 13 diákot itt marasztani. Az eklézsia és a diákság között felmerült ellentét a konzisztórium elé került, amely az ellentéteket elsimítani s a feleket békéltetni igyekszik, midőn mindkét félnek szeretettel és bölcsességgel megmondja az igazat s habár megállapítja némelyeknél a „meghidegülést“, de állítja, hogy a régi atyafiságos szeretet a nagyobb és vagyonosabb résznél ma is él. Megjegyzésre érdemes, amit az ifjúság szolgálatairól mond: ezek, habár a temetési szertartás díszítésére s a szeretet munkáinak is gyakorlására rendeltettek, de nagyobb részben úgy tekinthetők, „mint a tanuló ifjaknak eklézsiái stációkra, papi és mesteri hivatalokra magokat gyakorlás által is készítő kötelességeiknek teljesítése“. S a javadalom inkább ösztönzés és némi jutalom, de nem a kötelességhez mért fizetés.

A békesség e bölcs és higgadt határozat után helyreállott, mert az eklézsia is megváltoztatta határozatát, az ifjúság is belátta, hogy érzékenységében túl lőtt a célpontra, midőn nemcsak a maga, hanem a jövő nemzedék nevében is minden javadalomról, kéregetésről és főzésről le akart mondani.

Körmöczi püspök és Székely Miklós jegyző 1831 aug. 14-én átíratban megkeresik Mátéffi József primarius kurátort: minthogy a gubernium „epekórság“ miatt az iskolák begyűlését betiltotta, kéri, hogy hány diákot kíván az eklézsia szolgálatára megtartani s azoknak állandó és biztos subsistentiájáról gondoskodni. Az eklézsia válaszát nem sikerült megkapnom. 1835-ben az eklézsia panaszos előterjesztést tesz a repr. konzisztóriumhoz. Az előterjesztés tartalma ez: A nyári diákok régebben kötelességüknek inkább megfeleltek; a hívek is készebbek és pontosabbak voltak a „szokott ebédek“ kiszolgál-

tatásában. Eddig rendszerint 12 nyári diák volt, de a temetéseken nem jelentek meg illő számmal, vagy ha megjelentek is, énekelni szégyeltek, vagy unták. Emiatt s a drágaságból következett az ebédadásbeli pontatlanság, részben nem-akarás. Ezért az eklézsia a közelebbi években a diákok számát 8-ra szállította s ebéd helyett rovatál utján pénzfizetést állapított meg, ami a költséges ebédnél kevesebb, mert egy gazdára 20 krtól 1 ezüst frtig megy. De a rovatál így is nehezen folyt be s a pénztárból is pótolni kellett. De a deákok remélt teljes pontossággal sem következett be. Azért ezen a nyáron csak 4 diákot akarnak tartani s pénzfizetést adnak, de azzal a kijelentéssel, hogyha mind a 4 mindennap kétszer a templomba nem megy s alkalom szerint a temetésre s nem énekel, jövőben egy deákot sem fog tartani a maga költségén. Ezért kéri a konzisztóriumot, szigorúan rendelje meg a 4 nyári deáknak kötelelességeik hibátlan és pontos teljesítését, különben a maga költségén egy nyári deákot sem tart s egyben azt is kéri, hogy „ezen status közdíszére fennálló anyatemplomban nyáron is úgy, mint máskor deákokat fizetés nélkül szolgálattételre mindenkor rendesen megjelenni” rendeljen.

Az 1839. évi törvény 7. cikkelye kimondja, hogy az egyenruhás deákok kötelesek ellátni mindazon templomi és azonkivüli szolgálattokat, melyek eddig az eklézsia kebelében általuk gyakoroltattak, vagy ezután netán szükségesek lennének. Ilyenek: tanulás ideje és ünnepi szünetek alatt templomgyakorlás, ottan számrakás, éneklés, imádkozás, prédikálás, orgona melletti segedelem, temetésekre megjelenés; *tanulási nyári szünet alatt, nyári deákokkal* bizonyos kívánandó számmal az oskolába maradás s az alatt a templom s temetések gyakorlása. Kötelesek lesznek a szokott beneficiumokért ezután is illő pontossággal megtenni s a nyári deákságot másnak semmi szín alatt át nem adhatják, hanem a következő léssen helyette nyári deák. Aki ezt elmulasztná, engedetlenség büntetésében incurral és 2 p. rfrtot fizet. Aki pedig ezen hivatalával járó részletes kötelelességei valamelyikét elmulasztja, a büntetést kétszeresen fizeti. Az 1845. évi törvények szerint: nyári deákok a szünidőre a kolozsvári anyaeklézsia által kívánt számmal rendeltetnek. Kötelelességük a nyári szünidő alatt templomgyakorlás, ottani foglalkozás, temetésre járás és az oskolában felügyelés. Maga helyett mást senki sem hagyhat az igazgatónak méltányolandó esetekben adandó engedelmek nélkül. Az 1871. évi törvény szerint az egyenruhás tanuló tartozik az iskolán kívül a kolozsvári eklézsiában az istentiszteletek tartása körül most szokásban levő, vagy ezután szükségessé válható szolgálattokat teljesíteni, temetésekre megjelenni, nyári deákságot elvállalni.

Az 1880/81. és 1885. évi törvény ugyanígy intézkedik.

Az 1896. törvény szerint a főnök és ellenőr kötelessége a három ünnep alkalmával felváltva az iskolában maradni a rend, fegyelem és tisztaság felügyeletére, a templomban szükséges szolgálatokat teljesíteni, amiért az eklézsia által az egyes ünnepekre felajánlott díjat kapják.

Ez a törvény tehát a nyári diákságot nem ismeri. Ellenben a főnök és ellenőr legációi szolgálatát az anyaekklézsiában úgy szervezi, amint az a többi eklézsiákban a többi theológusokra nézve már régóta szokásban volt.

12. fejezet.

Egyenruha.

A diákságnak kezdettől fogva előirt *egyenruhája* volt. Az egyenruha az idők folyamán sok kérelemnek és határozatnak volt a tárgya. Mai szemmel nézve a dolgot, jobb ügyszó méltó ok nélkülű fáradságnak tekintjük azt a sok buzgalmat és időt, melyet az iskolai előjáróság és a zsinatok e kérdés tárgyalására fordítottak. De ez a megítélés történelmileg helytelen és hibás volna. Abban a rendi társadalomban, melyben a diákság életét élte, ez nem is lehetett máskép. Akkor minden társadalmi rendnek és osztálynak megvolt a maga külsőleg is megkülönböztető ruhája. Az iskola pedig akkor is, miként ma is, minden esetleg ellenkező irányú törekvése mellett is, csak függvénye a nagyobb társadalom életének. Magában az iskola belső életében is megvolt törvényekre alapítva ez a társadalmi tagoltság. Az ú. n. *secundania* más törvények, más hivatalnokok alatt élt. Egyenruhája nem volt, mindenki úgy járhatott, amint akart s é, en ezzel különbözött a tógás társaságtól.

Aztán nem szabad feledni, hogy az ú. n. tógás társaság (*societas togata*) lényegében nem más, mint a belső emberi hivatalra (pap, mester) készülők testülete s a diáki egyenruha egyben a belső emberek egyenruhája is volt. A fiatalságra akkor is megvolt a divatnak a hatása, ha talán nem is épen olyan nagy, mint ma. A világias öltözködés hiuságaitól és szélsőségeitől óvnia kellett az iskolának és a nevelésnek az ifjúságot. A többi kollégiumoknak is megvolt a külön saját egyenruhájuk s így az egyenruha egyfelől talán nehezen hordott terhet és kötelezettséget jelentett, de másfelől a valahová tartozás biztató és erősítő tudatát is.

E szempontokat mérlegelve, megértjük őseinknek azt a sok energiáját, melyet e kérdés intézésére fordítottak. S ha

meggondoljuk, hogy a papi egyenruha, illetőleg egyensapka kérdése még napjainkban is, pl. a ref. egyházban, ismételt megbeszélések tárgya volt, akkor épen nem csodálkozhatunk őseinknek sokszor mosolyra indító buzgalmán, mellyel az egyenruha kérdésének nekifeküsznek. És nem adunk igazat Brassainak, aki a kérdés állandó napirenden tartása miatti bosszúságában egyszer azt találta mondani a konzisztórium-ban, hogy úgy érzi magát, mintha a szabócéh gyűlésén volna. Hogy milyen volt a papság részére kezdetben az egyenruha, ma már nehéz megállapítani. A kolozsvári magyar és szász unitáriusok között 1592-ben a plebánusválasztás kérdésében ismételt írásbeli tárgyalások voltak. A szászoknak egy ilyen írásából olvassuk: „Az köntösnek formája felül amit allegal kegyelmetek, az olyan, hogy nem szükség annak megfejtésén ingyen is munkálkodni, holott az kegyelmetök tanítói is mind dolmánt, süveget és egyéb ruházatot is, kik ugyan az ministeriumban vannak, olyat viselnek, hogy *abból egyéb civilis rendtől nem ismertetnek különbözni*. Tudni való dolog penig, hogy *ecclesiastica persona* lévén, olyant nem viselnek, ki az személyéhez nem illik.“¹

Ebből az adatból látszik, hogy a magyar unitáriusok a szászok jelöltjének ruházata ellen valami kifogást emeltek s hogy a szászok állítása szerint a magyar unitáriusok papjainak sem volt olyan öltözete, ami őket a világiaktól megkülönböztette volna. De az is, hogy mintegy hallgatólagosan egyetértésben vannak aziránt, hogy egyházi személyekhez csak bizonyos ruházat illik. Ez a bizonyos ruha a papi rendhez illő, szerény, nem hivalkodó, tisztességes öltözet. Az 1592. évi dec. 3-án Tordán tartott zsinat 8. sz. végzésében olvassuk, hogy az oskolamesterek „a zsinaton mindenkor jelen legyenek és tisztességes öltözetben járjanak. A katona hegyes gallért letegyék és hajokat is katona módra ne vétessék, hanem a fülöknek közepére érjen a hajuk“. Az 1626. évi *Ecclesiastica Disciplina* a következőket írja:

„Az igehirdetőkhez külső megjelenésükben is a legnagyobb szerénység illik. Legyen tehát gondja mindenkinnek, hogy „ruházatában bizonyos illő és ennek a rendnek megfelelő szerénységet kövessen és a tisztességet megtartsa“. Itt az egyház mégsem ír elő, vagy követel valamely meghatározott ruhaalakot. Csak figyelmeztet minden egyest, hogy a katonai és nem illő ruhákat, melyek igen sokszor s kiváltképen az egyház tanításával ellenkező népnél az egyházi szolgálat becsmérlésére nyujtanak alkalmat, vetkőzze le és dobja el. A fej nyírásában, a kalapban, a köpenyegben és mellényben mindenki

¹ Benczédi; A kolozsvári magyar és szász unitáriusok civakodása 1592-ben. K. Magvető. 1885. 92. l.

őrizen meg bizonyos közepszerűséget, amely távol áll a fényüztől és kevélységtől. Épen így a járásban, kézhordozásban, arckifejezésben és beszédben a léhaság és a szeleskedő elméskedés ürességét minden igyekezetükkel igen szorgalmasan kerüljék, amint ezektől még a világi írók is írásaikban mindenütt rendkívül óvakodnak."

Ézt a rendtartást 1694-ben Almási püspök paptársaival átnézte, s minthogy nem minden részét tartották korukhoz alkalmasnak, a hasznosakat megtartották, vagy az idő követelményei szerint megváltoztatták, sokat kihagytak és hozzá is adtak. Radeciusnál ott van: certam aliquam *papistici habitus formam*. Almásinál a papista jelző hiányzik. Ellenben nála új az, hogy a ruházatban való fényüztől és büszkeségtől, a fodorított hajtól és gyöngyöktől a papok feleségeit és leányait is óvja, mint amelyek belső emberek családtagjaihoz nem illenek. A divat akkor is nagyhatalom lehetett, mert az 1761. évi zsinat meghatározza: „pap és mester afiainak feleségei, leányai közönséges helyeken, utcán s templomban és egyéb conversatiókban fekete fátyolt, nyakszorítót, kezeken gyöngyöt, fülfüggőt, magassarkú csizmát, cipelüst, homlokkötőt, tótosnyakú s ujjú mentét ne viseljenek, magok sorsa felett levő úri asszonyoknak, leányoknak magokviseléséhez magokat ne alkalmaztassák, hanem belső állapotjukhoz illendőképen járjanak”.

A küzdelmet az egyenruha kérdésében Enyedi György püspök nyitja meg. Ő már panaszol a ruha miatt:

„Illik, hogy kiki az ő rende szerint való öltözetet viseljen. Minthogy azonban ennek egyéb rendek között eszeveszett, szintén így az egyházi rendben is. A deákok tagjai az eklézsiának, szükség hát az ő rendjükről is szólanom. Nekik alázatos és az ő rendjekhez illő ruhában kellene járniok, De mit látunk? Bizony sok deákot nem lehet a katonától és udvari szolgától megismerni. Némely közöttük oly friss, oly cifra, oly nagyon tartja magát, hogy annál már többre menni nem lehet; a togát kurta dolmánnyal cseréli fel, csizmáját felvonsza hogy ő is kopogjon, mintha immár cipellősben nem járhatna. A műszerű gallérnak meg kell ugyan lenni, vagy lehet egyéb, vagy nem. Haját is úgy felnyíratja, hogy alig marad a fej tetején tíz szál, amely bizonyára semmiképen nem illeti. Azt hiszik, hogy igen szépek vele, nem gondolják meg, hogy aki eszes, neveti, csufolja érette, némelyik bosszankodik, némelyik ugyan szidogatja is érette. Azért ha deák vagy, viseld ruházatodat úgy, mint deák. Ha azt mondod: nem lézsek én pap, hogy mindig így járjak, hát miért eszed meg az alamizsnát, ami azoknak aló, akik szolgálni akarnak Istennek házában? Bizony úgy kell járnod, míg az oskolában lakol, ha szerémet tudsz. Ha mikor aztán harmincadosságra, vagy számtartóságra, vagy egyéb másra mégy, járj deli módra, amint kedved tartja, nem tiltja meg senki. De amíg az oskolában lakol, addig nem illet meg a műszerű gallér. Nó azért mind diákoknak, mind papoknak az ő rendihez illendő és tisztességes ruhában kell járni, mert ez teszi őt diszessé”. (K. Tózsér, I. 466–467. l.)

Az 1629. évi ádámosi zsinat: A belső emberek tisztességes öltözetben tegyék szolgálatukat, a pap 3, a mester $1\frac{1}{2}$ frt büntetés terhe alatt, mit ha az esperes fel nem vészen, 6 frton marad. Az 1654. évi derzsi zsinat „papi és eklézsiái köntösről” beszél, mit egy esztendei használat után 3 frt büntetés terhe alatt megszerezniök köteleességük. Az 1668. évi csikszentmártoni zsinat pedig azt mondja: A miniszterek tógában tegyenek minden szolgálatot. (Mikó, az erdélyi unitárius vallásközönség igazgatási rendszere.) Az 1676. évi jul. 4.-i szentlászlói zsinat a katonai és udvari ruhát teljességgel eltiltja (Fasc. II. 329.). 1695 aug. 27-én a cétus megújítja azt a régebbi törvényt, hogy közügyben az iskolából vagy városból kimenni katonai ruhában senkinek sem szabad 25 nummus büntetés mellett (Fasc. I. D. 36.). Az 1700. évi kolozsvári Főtanács kimondja: A miniszterek dolmányban és mentében tegyenek szolgálatot s foszlányban házukon kívül ne járjanak 6 frt büntetés mellett. Az 1740 jun. 18.-i szentbenedeki zsinat rendeli: A szolgálatban levő atyafiak hajukat, szakálukat, köntösüket szabják a régi szép szokáshoz, a hevederes övek, nyakravalók, hódos süvegek talláltassanak 3 frt büntetés mellett. Az iskolákba ne véteszenek fel a tanulók, csak úgy, ha hajukat a régi módra vágatják (Uzoni III. 595.). Az 1760. évi torockói zsinat „juxta antiquam consuetudinem et constitutionem inti a papokat és mestereket, hogy mind quod habitum, mind egyéb conversatiokra nézve magokat decenter maguk hivataljokhoz képest viseljék, kurta mentét közönséges helyeken ne viseljenek, ölyves nyakravalót ne tartsanak, publice a piacon még csak részegítő italt is ne kóstoljanak, hanem különösen meglehet, flintát nyakokba oly közönséges helyeken ne viseljenek sub poena pro ratione officii irroganda, mely szerint a pap afia fl. 6, mester afia pedig fl. 3 mulctáztassanak”. (Gen. Cons. jk. 188. l.).

A következő évi Főkonz. pedig a papok, mesterek feleségei és leányai viseletét szabályozza: ezek közönséges helyeken, utcán, templomban s egyéb conversatiokban fekete „fagyolt”, nyakszorítót, fülfüggőt, magassarkú csizmát, cepelüst, homlok előtt, kezeken gyöngyöt, tótosnyakú s ujjú mentét ne viseljenek, magukat sorsuk felett való úri asszonyoknak, leányoknak maguk viseléséhez ne alkalmazzassák, hanem belső állapotjokhoz illendőképpen járjanak.

Adataink szerint a tóga, mint a papok előírt egyenruhája, először az 1668. évi zsinat határozatában fordul elő. A diákok egyenruhája is ez volt. Mikor 1718-ban az ifjúságnak ki kellett költöznie a piaci iskolából, Dimén igazgató utolsó beszédében, melyet hozzájuk intézett, arra figyelmeztette őket, hogy a tógát, mint a békés élet ruháját, vessék le s ezzel adjanak kifejezést

gyászuknak és bánatuknak. Az ifjúság ezt a felszólítást rendelkezésnek tekintette s a tóga helyett a „dolmányt“ (chlamys) öltötte fel. Ettől kezdve egy félszázadig a hosszú chlamys alatt „tógátusok“ voltak s a társaság „societas togata“. Ennyi idő kellett, míg a nagy csapástól annyira magukhoz térhettek, hogy figyelmük az egyenruha kérdésére terelődött. A tóga az ú. n. magyar ruha volt, melynek szövete, színe, hosszúsága koronként változott. 1767-től a togaviselési engedélyt mondhatni kiereszközték maguknak, amit a 19. század 40-es évéig viseltek.

A „dolmányt“ viselő ifjúság 1767 jun. 20 án kérelmet ad be az aranyosrákosi zsinathoz. Gejza József szenior, Molnár György kollaborátor és exaktor a cétus nevében ezeket mondják el: ők ma a *hosszú chlamys alatt tógátusok*. Elveszítették a togaviselés jogát, habár nem érdemelték meg mind a büntetést, melyet nem a konzisztórium, hanem egyedül Kolozsvári Dimén Pál hozott. A következő időkben a tóga viselése felfüggesztett egészen napjainkig, csak azért, mert eddig nem sürgette senki annak visszaadását. Azonban most nagy szükség kényszeríti erre és elmondják, hogy a chlamys sokba kerül, 30—40 frtba is, a tanterem padjaiban nagyon kopik, eszi a por, kelleténél nehezebb; igen meleg, ha nyáron temetésre, vagy más-hová vonulnak ki; ha eső áztatja, nehéz és nem igazságos, aki ezt el nem ismeri. Mind e bajokat orvosolja a tóga, mellyel ha megint visszaélnének, ugyanolyan könnyen, mint hajdan, megint el lehetne tiltani. Ha kérelmüket teljesítik, sem a chlamys nem lesz terhünkre, vagy kárunkra a nyári melegben vagy esőben, sem gondjuk nem lesz papi állás elfoglalásakor a csináltatásra, sem ha patrónusokhoz mennek és a zsinat nem a konzisztórium határozatát szünteti meg, hanem egy ember oly sok éven át megszenvedett döntését. A zsinat határozata ez: ha valami új öltözetről volna szó, nem engedné meg, de mivel azt kérik, hogy a régi elveszített jogot mintegy visszakapják s valóban tógátusoknak nevezethessenek, a feketesínű tógát a 12 első diáknak megengedik; a következő évben a többieknek is azzal a feltétellel, hogy míg eljő a csak tógátviselés ideje, a templomba és más nyilvános helyekre csak tógában, vagy dolmányban mehetnek, tunikát az eddiginél hosszabbat kell csináltatniok. Tehát a tógát úgy alkalmazzák, hogy költség nélkül lehessen használni. (Gen. konz. jegyzőkve 268—269.) Nagy baj és háborúság keletkezett ebből a zsinati határozatból. A diákság és az eklézsia vezetősége közötti régi barátságos és patrónusi viszony majdnem felbomlott. Az 1767/68. iskolai év a tóga—chlamys körüli harc jegyében telt el, minek nem kis részben Agh István rektor erélytelensége volt az oka, mert nem állott erélyesen a zsinati határozat értelmében a

diákság védelmére. Azaz, hogy a végrehajtást a tanári karral együtt, úgylátszik, az eklézsia vezetőinek nyomása alatt, attól eltérően rendelte el. 1767 szept. 6-án (Fasc. V. 415.) megkezdődnek a leckék, melyeken a diákok hosszú chlamys nélkül illendő tunikában jelennek meg, de alig telik el egy félév, 1768 március 5-én (Fasc. V. 429.) felolvassák a publicumon az igazgató rendeletét, hogy senki hullámos anyagból (ex materia undulante) ne csináltasson tógát, hanem vagy fekete angol posztóból, vagy az ú. n. *rása* posztóból s a noviciusokat kivéve Szent György-napig mindenkinek legyen meg a tógája. Öt nap múlva, március 10-én (Fasc. V. 430.) meg a zsinat határozata ellenére az a rendelet jó, hogy senki se csináltasson *feketeszínű* tógát, hanem *szederjest* (e panno hyacinthino). Megvizsgálták a tógatusokat s kitünt, hogy senki sem csináltatott *szederjesszínűt*, hanem mindenki a zsinat határozata szerintit. Április 4-én (Fasc. V. 432.) összeült az eklézsia gyűlése, sokáig tárgyalta a tóga kérdését, melynek vége az, hogy vagy a tógáról mondanak le, vagy a hívek javadalmait veszítik el. Az eklézsia jegyzőkönyvében (1767—1792. Lit. X.) a 117. lapon ápr. 4-ről ezt olvassuk: A középutcai „gyülekezetháznál” Agh püspök és Linczegn Ferenc kurátor jelenlétében az eklézsia generalis confluxusán végeztetett:

„Lévén valami disgustusa az eklézsianak aziránt, hogy a zsinati confluxusban megengedett volt, hogy ezután nyári tógát viseljen a deáki ifjúság, sőt egy jóindulatu patronus immár egy nehánynak való posztót konferált is, considerálván az eklézsia mostani idők circumstantiáját s magunk boldogtalan állapotunkat is, ob certas et quidem praegnantis rationes determinálta, hogy azon jóindulatu patronus jóakaratójából csináltatott tógákat senior úr a collegium thecajába tegye be s mikor patronusokhoz kimennek a deákok, kivihessék, de a városon absolute ne viseljék”.

A főnök feljegyzéseiből megtudjuk, hogy mi volt az oka az eklézsia tógaellenes felfogásának. Végső elemzésben nem egyéb, mint emberi hiúság. Az eklézsia vezetői attól féltek, hogy az emberek összetévesztik a diákokat a papokkal. Ez a felfogás kanonellenes volt, hiszen legalább is törvényes szokás volt, hogy a diákok és papok egyenruhája kezdettől fogva azonos volt. De a vezetők erről elfeledkeztek azon 50 év alatt, mióta Dimén rektor parancsára a tógát levetették. Az is lehet, amint Gejza József szenior szavaiból sejteni lehet, hogy a kolozsvári papok a diákságot nem tartották méltónak a tógára és azt akarták, hogy külsőleg is különbözzenek tőlük. „Ha félnek, — úgymond a főnök — hogy nem különbözünk tőlük, növeljék meg szakállukat, ami a régi papoknak is díszére volt. A tóga bevezetéséből eredő bajok csekélyebbek, hogysen megakadályozhatnák a zsinat határozatának végrehajtását. Vagy ilyenek

nincsenek is, csak annak a lelkében, aki minden zajra és megmozdulásra megijed. Azt mondják, hogy elődeink 50 esztendeig nem kívánták a tógát. Ámde nem minden régi jó és nem minden új rossz. S ha mégis a régiekre hivatkoznak, akkor a diákoknak van igazuk, mert azok 100 évnél tovább viselték a tógát, de az eklézsia tagjai 50 évnél nem tudnak tovább menni. Hogy a státus tönkre van téve? Ezt nincs miért emlegetni és panaszkodni, mert régen még jobban tönkre volt menve. És legyen bármennyire megtörve, a diákok hátára vett fekete posztó nem teszi jobban tönkre, mint az eddigi chlamys sem tette kevésbé tönkre. Mindezek azonban a tóga ellen összeesküdtek lelkét nem tudták megnyerni úgy, hogy némelyek még szigorúbban támadtak ellene. Ezért 5 diák kérést adott be az igazgatóhoz, hogy ne engedjen a polgárok kérésének, hanem álljon meg a zsinat határozata. A rektor engedélyt ad, hogy diákok francia, vagy angol fekete posztóból csináltassanak maguknak tógát. Amit akartak, elérték. A főnök odaveti: *Tantae molis erat gentem reparare togatam!* De az ügy csak nem akart elülni. Ápr. 23-án (Fasc. V. 435.) Linczogh úr házába összegyűlt 20 úr, újból tárgyalni kezdték a kérést s követeket küldöttek Agh rektorhoz, hogy a tógaviselést függesse fel a zsinatig, mert meg vannak botránkozva s papjaikat nem tudják megkülönböztetni a tógásoktól. A rektor ugyanazon napon levelet intézett az ifjúsághoz, melyben azt mondja, hogy habár a zsinat megengedte s ő maga is rendeletet adott ki e tárgyban, most mégis az eklézsia gondnokai és néhány tagja — „nem megvetendő ítéletű férfiak” — bizonyos okokból kérik, hogy a tóga használatát függesse fel. Hogy a botránnyokat elkerüljék, inti az ifjúságot, hogy a tóga viselésétől tartózkodják, míg a zsinat véglegesen határoz. Erre a levélre az ifjúság mindjárt másnap szintén levélben felelt. A levél fogalmazója jó tollú és stilusú ember, a főnök, Gejza József, a későbbi tanár. Ott fogja szaván a rektort, ahol legkönnyebb. Esküvel kötelezte magát a törvény megtartására. Már pedig amit a mult évi zsinat határozott, az törvény, akár tetszik egyeseknek, akár nem. S ha nem tetszik is, a törvénynek akkor is állnia kell. Órizzenek meg attól az égiek, hogy a hitet valakinek kedvéért megingassák, vagy lerontsák. Mi senkit sem botránkoztatunk meg s ha mégis megtörtént, nem tudjuk, hogy lehet ezt nekünk hibául betudni. Mi helyesebb ítéletű embereknek hittük azokat, akiknek szíve mert elidegenedett tőlünk, kiknek meg kellene gondolni, hogy vajjon a tógát vessük-e le mi, vagy pedig azok pártjára álljanak, akik nem kívánják a tóga viselését eltiltani. Akiket a minap a szederjes tóga nem botránkoztatott meg, most miért botránkoztatja meg annyira a fekete? Egyébként

elhatározták, hogy a zsinat határozatától egy ujjnyira sem térnek el.

Kétségtelen, hogy ebben a kérdésben a diákok részén van az igazság. A kérdés végleges döntés végett az 1768. évi homoródszentpáli zsinat elé kerül. A főnök gúnyos megjegyzése szerint „ama polgárok kivánságára, akik egy bolhacsípésért itt imádkoztak az Istenhez“. A zsinat kényes helyzetben van: látja a diákok igazát, de nem dezavválhatja az eklézsia tagjait sem. Mit csinál hát? Olyan dodonai feleletet ad, amelyen nem lehet tisztán eligazodni s amelyet az éles logikájú főnök ki is figuráz. Olyan kompromisszum, kiegyezésféle, de nem szerencsés módon kifejezve. Sajnálja, hogy az atyafiak megsértődtek a tavalyi zsinat határozatával, amire nem is gondolt, mert különben a kérés teljesítését megtagadta volna. De ha már megengedte, most is meghagyja, annál inkább, mert a kolozsvári eklézsia küldöttjei is ott voltak a zsinaton és sokaknak igen tetszik az új viselet. De a zsinat okul ebből a háboruságból s meghagyja a rektornak és professzoroknak, hogy ha „mi oly igazítást kell tenni az ifjúság körül, az eklézsia idősebb és értelmesebb tagjai híre és consensusa nélkül ne tegyék“. A tógára nézve: „valahová az ő törvények szerint elmehetnek dolmányban, oda tógában ne menjenek; akik pedig ezután tógát csináltatnak, úgy szabassák, mint régen volt, hogy nem felöltve, hanem palást módjára viseljék, ha úgy tetszik az eklézsiának és csak in publicum prodeáljanak a tógában“.

A főnök éles elmével elemzi ezt a határozatot, mely olyan, mint az oroszlánbőr, amely róka farkban végződik. A vége az: csak in publicum prodeáljanak a tógában, azaz temetésre és templomba. De az elejével nem függ össze s szépen elárulja magát, hogy nem őszinte: Valahová az ő törvények szerint elmehetnek dolmányban, oda tógában ne menjenek. A szenior folytatja a következtetést: tehát valahová az ő törvények szerint a diákok el nem mehetnek dolmányban, oda tógában kell menniök (per principium contrariorum); de nemcsak temetésre s templomba nem mehetnek dolmányban (per legem nostram), tehát nem is csak temetésre s templomba kell menniök tógában. (Fasc. V. 444.)

Az eklézsia vezetői nem értek célt: a tóga viselése, ha következtelenségekkel is, megengedett. De az ügy nem jutott nyugvópontra. Az ízlés és a divat mindig tett az egyenruhán valami olyan változtatást, ami nem tetszett a felsőségnek.

Az 1773. évi Főtanács (jkv 354. l.) igen rövidnek találta a diákok dolmányát s végezte, hogy dolmányaikat hosszabbítsák meg, „melyet akik nem cselekednek, azok a dolmányon

felül mentéjüket nyárban is szüntelen felöltve s begombolva viseljük; akik nem cselekednék, divízió azoknak ne adattassék; akik pedig már túl új dolmányt csináltatnak, oly rövidet csináltatni ne merészeljenek sub poena divisionum septimanarium perpetuo amittendarum. A dolmány hosszúsága pedig olyan legyen, hogy a nadrág hasitékját egészen takarja el. Erre a collegii senior sub metu amissionis honoris et officii tartozzék szemesen vigyázni és jó példát mutatni. Az 1777. évi szabédi zsinat a tógás ifjak kérésére az *anceps* (így hívták a diákok a chlamist) s alól prémetlen hosszú mente viselését nem engedte meg „magánál tudva levő bizonyos okokra nézve”, hanem annyiban alleviálni kívánja a nevezett társaságot, amennyiben megengedi, hogy mostan viselni szokott hosszú mentéjeknek alját, ha úgy tetszik, béleltethessék fekete materiával, vagy posztóval s így a mente is könnyebb s talán olcsóbb is leszen”.

Az 1797. évi tordai zsinaton a papok ellen az a panasz, hogy „némelyek, az illendőség határain felül, kerek kalapot, kaputot viselnek, mások zekében járnak s tarisnyát hordoznak nyakukban. Ugyanazért tartásuk meg az illendőséget a törvényben írt büntetés terhe alatt. Az 1804. évi ürmösi zsinaton panaszolja a püspök, hogy a papok és mesterek a belső állapotbeli személyeket a külsőktől megkülönböztető s a kánon szerint praescribált köntösök helyett a kaputot, vagyis überrockot, magasfejű kerek kalapot, némelyek boritékkal behúzva s fehér nyakravalót viselnek, úgy, hogy azokkal nemcsak közhelyeken, hanem előjáróik előtt is minden tartózkodás nélkül megjelenni merészelnek, sőt némely oskolamesterek a táncolásba is kezdettek beleelegyedni, még pedig hozzájuk nem illő helyeken. A végzés szerint: a magasfejű kerek kalap s feketén kívül másszínű nyakravaló viselése és a táncolás serio interdiktáltatik. A kaputviselés csak úton, vagy mezei ökonomia folytatásakor engedtetik meg. Az ellenkezőleg cselekvők toties quoties kánon szerint büntetendők.

Ugyane zsinaton jelentik, hogy diákok ünnepek alkalmával „szabad tetszések szerint felövedzetlen” kezdettek járni a patrónusokhoz és eklézsiákba s az istentiszteleteket is így végzik. A Főtanács szigorúan meghagyja az igazgatónak, hogy a törvényeket megtartassa a diákokkal.

Gálfy József az 1800—1810 körül viselt ruházatot így írja le: A tógátusok hosszú szederjes tógát viseltek, derekukon szőrövet, amely a vagyonosabbaknak ezüsttel gyűrűzve volt; fejükön felszegzett kalapot. Néhai atyja idejében szőrös kalpagot viseltek, melynek gyúnyos neve *sinkó* volt; a szenior róka farkas tógát, a diákok kurta szederjes dolmányt, amely

csípőjükön csak egy jó arasszal ért alább. A szekundánusok olyan ruhát hordottak, amilyent akartak, nekik nem volt egyenruhájuk. Hosszú hajat viseltek s összetartására fésüt. A hosszú hajviselet 1806-ban szűnt meg. Ő volt az, aki hosszú haját először levágatta s példát adott az ifjúságnak, mert atyja tekintélyében bizva, nem félt a büntetéstől és kicsapatástól. Erre szüntette aztán meg a repr. konz. a hosszú hajviseletet. A theológiai „praeceptor” parókát viselt szederjes köntössel, valamint a püspök is. Ezt az adatot megerősítve találjuk Körmöczi és a főgondnok közti levelezés által. A főgondnok kedveskedni akarván az ujonnan választott püspöknek, új parókát csináltatott neki.

Körmöczi igazgató 1808-ban, a Csókfalván tartott zsinaton előadja, hogy a diákok „köntösök viselésében, nevezetesen a kalapra nézve” abususokat hoznak be. Ez időben kezdett divatba jönni az a kalap, amely alakra hasonlít a katonaeorvosok csákójához, csak hogy ezt hosszában viselik, amazt pedig keresztben. 1809-ben a kolozsvári Főtanácson újból előkerül ez a panasz, mikor Körmöczi megbízatik, hogy még ez ülésre terjesszen be egy javaslatot az öltözetre s hajviseletre vonatkozólag. A javaslatot beterjeszti, elfogadják s a Főtanács összes tagjai jelenlétében ki is hirdetik. 1813. évi Főtanácson kéressel jelennek meg az ifjak. Engedtetsek meg nekik, „hogy az eleitől fogva szokásban volt hosszú prémes” mentét, dolmányt és övöt valami más, kevesebb költségbe kerülő köntössel” cserélhessék fel. A Főtanács a kérést elutasítja, az ifjúságot szigorúan megdorgálja s a törvényeknek szigorú megtartására minden iskolai jövedelmeik s az iskolában való lakhatás elvesztése terhe alatt kötelezi. Két évvel később, 1815-ben, a Főtanácson megint az a panasz, hogy a diákok az öltözetről hozott törvényeket nem tartják meg s e rossz megakadályozására hathatós eszközről gondoskodván, elrendelik, hogy a törvényeket az iskolai év elején, szeptember három első napján fel kell olvasni.

Az 1817. évi téli Főtanácson kéri a tógások „a régi időktől fogva tógás deák köntöséül szolgált prémes hosszú mente” helyébe más köntös rendelkezését. „Több oknál fogva” a határozatot a következő zsinatra halasztják. Az 1818. évi oklándi zsinaton Nagy Lázár felügyelő-gondnok és az egész tanári kar előterjesztést tesz: mi módon lehetne a mostani költséges deáki köntöst megváltoztatni s más olcsóbb és tisztességes köntössel felcserélni? A zsinat bizottságot küld ki Mihály János keresztúri isk. felügyelő-gondnok, Jakab Gergely, Osváth Zsigmond és az összes esperesekből álló tagokból. A bizottság 12 pont alatt terjeszti be javaslatát. A zsinat a diákok öltözetére nézve a következőket rendeli:

Az eddigi költséges, hosszú prémes mente (clamis) s rövid dolmány helyett most már sötét, szederjes posztóból készült szárközépig érő hosszú dolmány (longa tunica) „15 fái magyaró nagyságú szörgombokkal, mindig begombolva, két oldalt ugyanannyi pikkely és nem makk minden cifra kihányásoknak, tarkázásoknak és csattozásoknak eltávoztatásával; a dolmány kereken zsinorral beszegendő s hátul a hasítékja 3 collnyi. Az eddigi zsinoröv ezután is meghagyatik, de úgy, hogy kötéseiben és rojtjában semmiféle cifraság, ú. m. arany-, ezüst-, vagy szőrfonállal való tarkázat ne legyen, hanem egészen fekete zsinorból és szőrből készüljön. A fehér nyakra való teljességgel eltiltatik, e helyett fekete selyem nyakra való, mely alá fehérret, úgy, hogy fél újjnyira kiálljon, szabad kötni; fennálló gallér, elő- vagy sapotlis ing egyáltalában megtiltatik. A dolmány alá „lájbli szederjes posztóból“ ugyanolyan anyagból készült vagy fekete gombokkal. A nadrág magyarosan készítve. „A kalap a legmódosabb és mérsékeltebb magasságú és formájú kerek kalap, azaz ne legyen vagy igen hegyes, vagy igen törpe, a karimája illendő proportiójú; pántlika, bojt, rojt vagy egyéb fityegő cifraság ne legyen rajta, csak kis újjnyi szélességű bársony“. „A németes Schuster-csizmák megtiltatnak; e helyett kordovány-csizma magyarosan minden rojtnak vagy lefüggő bojtnak kizárásával“. „A csizmának angol schuwichssal való fényesítgetése is megtiltatik“. Ugyanekkor rendelik el a prédikáló diákok részére két palást, egy kisebb és egy nagyobb készítését. A felszentelt papokétól csak abban különbözik, hogy ezeknél a palástnak elől kiforduló két része más szövetből készül, a diákokénál ugyanabból. *Ugyanez az egyenruha kötelező a papokra is, hidegebb időkre azonban a róka-torkos mente továbbra is meghagyatik.*

Hogy a palástviselés a papokra nézve mikor jött be, nem tudjuk biztosan. Mikó szerint bizonyos, hogy a 18. században hozzák be külföldi akadémiákról a tanárok. A pap és mester ezelőtt dolmányban *palást nélkül* hirdette az igét. De emlékszik, hogy gyermekkorában a 19. század első két tizedében is az idősebb papok és mesterek palást nélkül mentében prédikáltak. Az 1768. évi homorodszentpáli zsinat határozata „palást módjára“ felöltendő tógáról beszél, tehát a palást ez időben már ismeretes volt. Az 1818. évi határozat szerint a mester palástja legyen kiöltő. Ez a kiöltő-palást a mesterekre nézve sohasem jött gyakorlatba.

Az előírt ruhát 1818 nov. 1-én kezdik viselni (Fasc. X. 288.). Nov. 15-én azonban már kérelmet nyújtanak be a konzisztóriumhoz. Bizonyos nehézségek állottak elé a hosszú dolmány eléggé meg nem határozott formája miatt, ezeknek meg-

igazíttatása új költségeket okozna. Engedje meg tehát a konzisztórium, hogy a már elkészített ruhákat viselhessék. Igérik, hogy amennyiben már kész dolmányaik alkata megengedi, annyiban változtatnak, t. i. oldalt a zsebeket eltávolítják s a két sor pikkelyt („seriem bullularum duplicem-pikkely, at non galambkosár”) megkisebbítik. A kérést név szerint nem írták alá s nem az igazgató útján, hanem közvetlenül adták be a konzisztóriumhoz. Ezért visszaadják s aláírásokkal — paucissimis exceptis — újra felterjesztik. A konzisztórium nagy fájdalommal értesül a dologról s bár némelyeket már büntetésre méltóknak talál, részben az ifjúság iránti atyai jóindulatból, részben erősen remélve a rendeletek iránti engedelmességet, a büntetést elengedi, s megrendeli, hogy a már elkészített ruhákat 8 nap alatt megváltoztassák, akik pedig még nem csináltattak, azok megszerezzék — „sub poena consistoriali”. Néhány nappal később, nov. 26-án, az esküdtszék egy diákot, aki német csizmában (caligae germanicae) ment ki a városba, 4 m. forintra büntetett, amit az igazgató egy öconómiára változtatott. (Fasc. X. 291.) Az iskolafőnök az 1818. évi feljegyzések végén megjegyzi, hogy ez év emlékezetre méltó különösen azért, mert *elhozta a diákruháknak már oly régóta várt megváltoztatását*. Ezek a törvények azokra is vonatkoztak, akik nálunk már végeztek, de mint bennlakók a kir. liceumban törvényt tanultak. 1823-ban történt, hogy a törvényt tanulók a vizsga után levették „a deáki köntöst s civilis köntöst vettenek magukra”. Az igazgatónak szorosán meghagyja a konzisztórium, hogy ezt meg ne engedje s az engedetlenkedőket hathatósan intse meg, mert aki a deáki köntöst más köntössel felcseréli, „kirekesztetik”.

Az egyenruhát odahaza is viselni kellett vakációban. Az 1824. évi Főtanács „a deáki köntösön kívül más köntös viselését „még a kanikulai vakációban is” kemény büntetés mellett tiltja”. S hogy e törvényt végre is hajthassa, elrendeli, hogy a vakációra hazamenő diákok a helybeli papnál jelentkezzenek, aki „szemesen ügyeljen” az ifjú ottléte alatti minden lépésére s visszajövetelkor a presbiteriummal együtt adjon a deák cselekedeteiről bizonyítványt. 1813 szeptemberben, az iskolai év első esküdtszéki tárgyalására beidézik az összes ú. n. nyári diákokat egynek kivételével. Az a panaszellenök, hogy az utcákon szabadon és az utcák megkülönböztetése nélkül a tógát levetve (sine clamide), sétáltak. Ebből azt lehet következtetni, hogy a nagyobb utcákon csak egész díszben lehetett sétálni. Aki clamis nélkül járt a nagy utcákon, 2 mfrtot fizetett, míg a kisebb utcákban külvárosokban nem vették épen olyan szigorúan a ruházatot.

Kihallgatják a diákokat. Egyértelműleg vallják, hogy a nagyobb utcákra mindig szabályszerűen felöltözve mentek ki s csak azt ismerik be, hogy mikor dologra mentek ki a mezőre, akkor lehettek a törvényeknek meg nem felelő ruhában. Ugyanezt vallják azok a becsületes polgárok is, a kiket tanúképen kikérdeztek: ezek még hozzáteszik, hogy soha sem voltak olyan tiszteséges nyári diákok, a kik annyira törvényszerűen viselték volna magukat. Ezek bebizonyosodván, az esküdtszék felmenti őket.

A mi a diáknak a tóga, az volt a diákká leendő noviciusnak a *chlamis*, vagy *clamis*. A novicius alig várta, hogy tógás diák legyen s a clamist levetve, a tógát, a diáki mentét felvehesse. 1792-ben 4 ilyen novicius kérte felbocsátását a diáki társaságba, de nem kapták meg, mert metaphysikából nem vizsgáztak. Ennek ellenére „bűnös merénylettel“ levetették a clamist és átmentek a libertusok rendjébe, felöltvén a tógát. Kettő közülök az igazgató atyai intésére józan eszéhez tér s felveszi újra a clamist; kettő azonban „a tölgyfánál erősebben“ kitart merényleténél s ezért esküdtszék elé kerül. Az ítélet így szól: Mivel az igazgató és az esküdtek tekintélyét semmibe sem vették s a collégiumnak már évszázak óta fennálló alap-törvényeit veszélyeztették, sőt alapjaikban fölforgatták, a két előbb említett egy heti ökonómiára ítéltetik; a két utóbbi pedig, ha nem ad reversálist arról, hogy az igazgatót és a diákok cétusát kidolgozott (latin) beszéddel megkéri és a következő napon a noviciusok ruháját felveszi s ezek számára előírt törvények szerint él, vettessék börtönbe s egy néhány órát ott töltvén, mint pestis a tógás ifjúság kebeléből szégyenteljesen csapassék ki“.

Az öltözethez tartozik a *hajviselet is*. E miatt is sokat írtak, kérelmeztek a diákok, míg sikerült kivívniok, hogy az üdőszakasz *geniusa* szerint való *pallérozódás*“ útát tört magának. A 18. száz évben nyakig érő, hátrafésült haját viseltek. Ez bizony soknak terhes lehetett. 1802-ben 17 diák előlről levágatja haját. Esküdtszék elé kerültek s kemény büntetést kapnak. Folyamodásukra a konzisztórium elrendeli, hogy a szenior vegyen maga mellé két esküdtet s tartson *benignum exament* „az egész dolognak környülállásai s nevezetesen az aránt: kik voltak ezen cselekedetnek főindítói s kik vágatták el előre hajaikat? Micsoda célból cselekedték azt? Előre volt-e erre meg-egyezések? S ha volt, hánynak s névszerint kiknek?“ A főnök megteszi jelentését. A konzisztórium megvizsgálja a dolgot s ma hallva, szinte hihetetlen az ítélet! A négy vezetőt és felbujtót az intézetből kicsapja. Súlyosbította a dolgot az, hogy akkor csinálták az egészet, mikor az igazgató Pákei Józse

meghalt s utódja még nem volt megválasztva, tehát „a törvények erejét akarták tettükkel gyöngíteni. A kik a felbujtóknak segédkeztek, kaptak 4 heti frekventációt, elveszítik tanítványaikat s megfosztatnak mindenféle javadalmaiktól“ „usque dum crines in legalem succreverint longitudinem“, mindaddig, míg hajuk a törvényes hosszúságra megnő. A többi 10 kap 2 heti frekventációt, elveszti isk. javadalmaikat s tanítványaiktól befolyó jövedelmük visszatartatik“. „E büntetések azonnal életbe lépnek azzal a hozzáadással, hogy a diákok minden lehető módon igyekezzenek fejük első részén elvágott hajaikat a törvényes állapotba megnövelni, különben — súlyosabb büntetést fognak kapni“. 8 nap mulva, márc. 4-én kérelmeznek a konziszt.-hoz, beismerik hibájukat, megbánást, javulást, engedelmességet ígérnek s kérik a frekventáció hátralevő részének elengedését. 10-et még az nap este, 4-et pedig a következő szombaton este felszabadítanak a frekventáció terhe alól, a szokott formák között az egész deáki társaság jelenlétében, habár felette hibás cselekedetökhöz képest a büntetés nem rigorose, hanem engedelmesen volt mérsékelve“. A következő szeptember 9-én, tehát 7 hónap mulva megint kérelmeznek, hogy mivel a hajuk a törvényes hosszúságra már megnőtt, adassék ki nekik a tőlük benntartott Suki-javadalomnak bár fele része. A konzisztórium „csupán atyai engedelemből“ kiadja. Ebből következteni lehet a haj hosszúságára! 7 hónap kellett a haj kinövésére!

Öt év mulva, 1807-ben kérelmeznek a diákok a sövényfalvi Főtanácshoz, hogy hajukat kurtára vágathassák. Érdekes kérésük indokolása:

1. A pallérozódás mind a testet, mind a lelket illeti. Egyik a másik nélkül nem tökéletes s a belső magam mellé kíséretársul a külső pallérozódást is megkívánja. Ide tartozik a burzókos, hosszú hajviseletnek is a mostani idők geniusza szerint lejendő modificatiója, megkurtítása.

2. A régi ú. n. frequentatio terhes alkalmatlanságai, nyakra való nélkül járás, nagy papi süveg viselés, a hosszú mentének egészen báránnyborral béleltetése, hosszú térdig érő dolmány viselet stb., jóllehet iskolai törvények által parancsoltattak, de az újabb időszakok ezeknek illetlen alkalmatlanságokat elenyésztették, miért ne lehetne az hajviselet alkalmatlanságait is eltörölni?

3. Vagynak a társaságban, akiknek felettébb való, vagynak, a kiknek igen gyér hajok vagyon. Ezek a sok fésülés miatt idő nap előtt haj nélkül maradnak, amazok pedig igen sokat szenvednek a szüntelen való lesimítás, takarítás bibelődésével, annyival is inkább, mivel a horgas fésű viselése is tilalmaztatik.

4. Az okosság törvénye az, hogy mind a privatus. mind a társaság, ha csak ennek fennállhatásával nem ellenkezik, alkalmaztassa magát az akkori világban élő, jó erkölcsű emberek külső magaviseletéhez, a kik között

él; mostan pedig mind a civilis, mind az ecclesiastikus statusbeliek hajaikat kurtán viselik.

5. Tapasztalás szerint igaz, hogy a belső renden lévő emberben a modestcsinosság egy megkívántató tulajdonság; a csinos és tiszta öltözetű lelki tanítót minden hallgató inkább kedveli, ellenben a borzas takarítatlant a hallgatók is undorodással nézik.

Ennyi alapos ok elől a Főtanács sem zárkozhatott el. Megengedi tehát a haj kurtára vágatását, de azon megszorítással, „mely szerint minden módinak kirekesztésével, homlokaikra elő nem nyulólag, minden fülhaj és fülszakál nélkül, hátulról pedig 3 ujjnyi hosszúságra maradván, egyébaránt egészen egyarányulag vágattassék és a lehető egyarányúság a társaság minden tagjaíra nézve megtartassék; ha kik ezen regulatio ellen hibáznának, azok ellen az oskolák rectorai a hajvágatás módjáról eddig fennállott törvényben meghatározott büntetéssel severe animadvertáljanak s magok előtt a meghatározott módhoz alkalmaztassák“.

Ez abban az időben nagy engedmény volt és nagy lépés a korszellem mutatta irány felé! De a diákokat nem elégítette ki teljesen, vagy legalább is nem mindenkit. Hiszen divathősök akkor is voltak! Már a következő évben panaszojkák a csókfalvi zsinaton, hogy a diákok nem egyező módon kezdték hajukat vágatni s a zsinat újból a legerősebb dorgatóriumokat intézi a diákok ellen.

A fennebbiekből látható, hogy a belső emberi és diáki öltözet eleitől fogva magyar volt. De a 19. század 30-as éveiben a lelkeket más divat ejtette hatalmába és 1833-ban a belső emberek azt kérelmezték, (kolozsvári Főtanács 36. sz.) hogy engedtessék meg nekik a *pantalon* viselése. A Főtanács akkor még keményen állott az 1818. évi formaruha mellett s a kérést kereken elutasította. A papság most megint illetlennek találta, mint 80 évvel ezelőtt, hogy olyan egyenruhát viseljen, mint a diákok s 1840-ben más formaruhát sürgetett. Meg is határozták, hogy a papi öltözet legyen: fekete frakk, vagy kaput, pantalon s mellény; szakált és hosszú bajuszt ne viseljenek. Hivatalos eljárás alkalmával ebben a díszruhában járjanak. De az új papok egy évig viselhetik a diáki köntöst. (Bölöni zsinat 1840. 22. sz.) Wie die Alten singen, so zwitschern die Jungen. A diákok már az 1834. évi Főtanácstól szintén a pantalon viselésének megengedését kérik a következő okok alapján: Mivel a csizmába húzott magyar nadrág szűk és alkalmatlan, engedtessék meg a *pantalon* viselése, mert kényelmesebb és hosszabb ideig tart, kevesebbe kerül, az újabb idők viseletének inkább megfelel, a hozzávaló cipő költsége kisebb. Engedje meg legalább azt, hogy vakációkon polgári ruhát viselhessenek,

meggondolván, hogy a mi költséges tógánk, ha folytonosan viselik, gyorsan tönkremegy s nehéz újat csináltatni. „Különben is szomorúan látjuk, hogy a mi ifjaink a civilizációban nagyon hátramaradtak; akik 10—12 évet itt eltöltve, alig szereznek valami külső kulturát, mert tógások nem tudnak fényes társaságban megjelenni. Minden baj elkerülhető volna, ha legalább vakációkon polgári ruhát engednének meg, mert mindenki legalább akkor törekednék tisztességes és művelt körökben megjelenni s ezek körében magát művelni s már az iskolában gyakorolni magát és készülni a külső életre.

1836 augusztusában Augusztinovics főgondnok előterjeszti, hogy az ifjúság „a diáki tisztességes és mindenekelőtt s mindenütt igen illendő formaruhát“ megveti s „más köntösöket“ visel. Ezért határozzák: „ha valaki nem a deáki köntösben jár, kivéve egyedül a rusticatio, vagy a gazdasági foglalatosság eseteit, ennek neve a tógátusok sorából azonnal kihúzzatik, minden beneficiumtól megfosztatik, megszűnik mind privatus, mind publikus preceptor lenni“. A törvények elkészítésére kiküldött bizottság munkába vette a formaruha kérdését is s az 1839. évi Főtanácstól más kérdések mellett elvi döntést kér arról is, hogy legyen-e formaruha, megállítassék-e minősége? Maga a bizottság azt a véleményét terjeszti elő, hogy „iskolánk állása s környületei“ formaruha viselését kívánják, melyet a belső hivatalra készülőök viseljenek. De minőségének meghatározása nem a törvénybe való. Különben a formaruha kérdésében sem a bizottság tagjai nem voltak egy véleményen, sem a főtanácsosok között nem volt kialakulva összehangzó vélemény. Érdekesen mutatja ezt a bizottság íratai között levő „Vélemény“ írójának következő fejtegetése: Az egyenruhát nem viselik, bár kemény törvény parancsolja. „Ebben haladni kell az idővel s hogy nem is maradtunk hátra, eléggé tudja csaknem minden konzisztor, ki elevenen emlékszik a berbécsbőrös mentére“. (Az unitárius diákokat régen mentéjükről berbécseknek nevezték.) Az egyenruha kérdésében megoszlik az emberek véleménye. Némelyek vitatják, hogy nem kell egyenruha, mások szerint kell, de csak hivatalos teendők végzésekor. Az előbbieket így érvelnek: az idő szelleme nem kívánja a régi papi nevelést. A diák ruhája miatt nem jelenhetik meg becsületes társaságban s nem nevelődik bele a világba. Azt is mondják, hogy olyan törvényt kell hozni, amit meg is lehet tartani. Előre lehet tudni, hogy ezt áthágják, mert eddig is tilos volt, mégis minden diáknak volt „civilköntöse“. Aztán így nagyobb a költség, mert formaruha is kell, civilruha is. Utóbbiak azt mondják: Kell formaruha papi funkciók végzésekor, máskor járhat ki-ki tetszésszerű ruhában. Így nem lesz elzárva a

becsületes társaságtól, mert civilruhában elmehet. Nem oly költséges, mert ha dolmányt csináltat, azt csak hivatalosan használja és sokáig megmarad. A többi gúnya pedig nem oly költséges. Ismét mások azt mondják, hogy kell formaruha. A „Vélemény” szerzője is ehhez a felfogáshoz csatlakozik. Okai ezek: Az idő szelleme még sehol sem szüntette meg és „nem fujta le a formaruhát az ifjak válláról”. Protestáns intézetekben, külföldön mindenütt van s kell nekünk is, mert „külön clericánk nincs, a papi szolgálathoz pedig a tarkaság nem igen illik”. Az eddigi tisztességes formaruhában szégyen nélkül meg lehetett s lehet jelenni társaságban. Sokszor hoznak olyan törvényt, melyről előre tudják, hogy áthágják, mert anélkül nagyobb volna a rendetlenség. Költségesnek nem költséges, hanem éppen ellenkezőleg, mert ha nem lesz formaruha, a vagyonosabb többet és költségesebbet tart, a szegényebb utána ágaskodik. Hiszen, gondolja, ő sem alábbvaló, versengés támad s ruhára annyit költ, hogy egész évi kosztjára is elég lenne. Legyen tehát formaruha. S azt is megmondja, milyen. Legyen csinos, gazdaságos, hogy ne szégyelje az ifjú benne járni s költséges se legyen. Legyen: térdig érő magyarka, vagy dolmány szederjes posztóból, mert tartósabb, öv, melyet közszolgálatban viseljen, máskor nem; nadrág „az ifjúság kérésének deferálva” pantalon; fekete vikszos csizma; fekete magas kalap; fekete selyem nyakravaló fehér keszkenővel. De e feltétellel: *ne legyen örökösen kötelező, mint eddig volt.* A deákságból esztendő végével szabad legyen kivetkezni, de visszaöltözni meg ne engedjék. Városon mindenkor, falun csak mikor funkcióban van, kivétel nélkül köteles viselni. Ha nem akarja, ne legyen deák. *Büntetésül szabná tehát a harmadik ebbéli hibára, hogy vetkezze le a deáki köntöst.* Bálba mehessen civilben, theatrumba nem.

Ilyen előzmények után az 1839. évi törvények a deáki egyenruhát így állapították meg:

1. Csákófejű kerek kalap.
2. Állszakállat és hosszú bajuszt viselni szabad nem léssen.
3. Lájbi legyen fekete, vagy sötétszínű, minden tarkázás nélkül.
4. Nyakravaló tiszta fekete.
5. Dolmány sötétfekete posztóból, melynek hosszúsága legyen térdhajlásig érő, zsebe hátul, készülete minden sujtás nélkül, kétfelőli makkokkal, mely 10 rendnél több ne legyen, melyek közül 4-nél többet feljülről kigombolni nem lesz szabad.

6. Szűk magyar nadrág, egy zsinorral, sötétszínű posztóból szíjúval.

7. Öv 4 perccel, fekete bojttal, fekete zsinorból.

8. Csizma vagy stibli, magyar szabású a nadrágon felül, nem pedig alul húzandó, rózsával, vagy bőrpikkellyel.

9. Nyárára nyári gúnyát szabad készíttetni, de azt is fekete kelméből, mely a posztóból készült deáki öltözethez mindenképen hasonló legyen.

10. Az övet mindenki tartozik dolmányára rendesen felkötni s a városon úgy viselni, mezőre menve az övet kötheti lájbijára, de nyakába vetni nem szabad. Ünnepekre menve patrónusokhoz, vagy eklézsiákba ezen rendes öltözetben és övvel menni tartozik.

Az igazgatóságnak kötelességévé tétetik a szeptemberi diligentia kezdetén és egyébkor is, mikor tetszeni fog, a formaruhának közhelyen való megvizsgálása. És tartassék meg szorgalmi napokban mindenütt. Kolozsváron helyben akármi feriális napokon, Kolozsváron kívül is egyházi ünnepélyek és gyűlések alkalmával. (I. cím.)

A törvény tehát megvolt. És most következett kihirdetése és végrehajtása. Hogy ez milyen körülmények között történt meg, azt elbeszéljük *Az 1839. évi törvények c. fejezetben.*

Az ifjúságnak nem tetszik a határozat: zúg, forrong, nyugtalankodik. Kérelmet ír az igazgatósághoz, melyben kérik, hogy ne szoríttassanak tüstént feketére változtatni „magyarkáikat, különös alkalmakkor legyen szabad „polgári köntösbe“ öltözniök, állszakállat, kinek tetszik, viselhessen.

Az igazgatóság kimondja, hogy akinek másszínű dolmánya van s a szüreti féria után tartandó ruhavizsgálatra nem lesz új dolmánya, „kirekesztik a deáki társaságból“. Az 1842. évi zsinaton az ifjúság újra megjelen kérésével, mely bizottságnak adatik ki. Az 1842. évi aug. 29-i igazgatósági jegyzőkönyvben az egyenruháról ezt olvassuk: magas, fekete kalap, fekete nyakravaló, szederjes, térdigérő magyarka, csinos, de nem gazdag készülettel, öv nélkül, *mely azonnal megszüntettetik, fekete, sötét, szederjes vagy sötétszürke pantallon nadrág, sötét, vagy fekete lájbi.*

Tehát az történt megint, hogy a deáki és papi egyenruha azonossága elvileg megszűnt s a papok 1840-ben megkapván a pantallonviselés jogát, 1842-ben a diákok is megnyerik azt. Sőt 1843-ban a keresztúri papság a fekete posztó helyett tartóssága miatt a szederjest sürgetvén, a kolozsvári Főtanács (55. sz.) tetszés szerint megengedi a feketét is, a szederjest is. A papság is, a diákság is ráunt a magyar

viseletre s így váltotta fel a több évszázados magyar nadrágot a pantallon.

Az 1845. évi törvény szerint: az egyenruha fekete magas kalap, fekete nyakravaló, fekete, vagy sötétszederjes egyszerű magyarka, szederjes sötétszürke, vagy fekete pantallon, sötét, de nem szederjes és tarkás mellény, fekete csizma. Pálcát hordani a főnököt kivéve s szakállt viselni tilos. Az egyenruha a városon, az engedelemmel bálbamenést kivéve, mindenkor viselendő. Városon kívül csak legációban és templomi szolgálattételkor.

Ez volt az egyenruha, mikor 1848 tavaszán a pesti események híre Kolozsvárra érkezett s márc. 26-án az ifjúság „Sturmpetítőval” — mint Mikó mondja — rohanta meg az E. K. Tanácsot s követelte nemcsak a magyarka, hanem általában mindenféle egyenruha teljes eltörlését. Kérésük az akkori közhangulat szerint kurta, pattogó mondatokból, hogy ne mondjam követelő parancsszavakból áll. A tanács mit tehetett volna? Habár nem volt joga a zsinat végzése ellen határozni, mégis kimondotta az akkori idők hangulatának engedve, hogy *kiki viseljen olyan ruhát, amilyen tetszik.* (E. K. Tanács jkv. 1848. 78. sz.)

Furcsa találkozása az ellentéteknek. Az ifjúság a nemzeti követelések valósulását akarja fellépésével siettetni s ugyanakkor a nemzeti viselet ellen intéz sikeres rohamot. Ezt az ellenmondást nem lehet egyébbel megmagyarázni, mint azzal a pszichológiai törvénnyel, hogy a hosszú és nehezen viselt kötöttség alól szabadulni akar s eközben nem veszi észre, hogy épen a nemzeti követelmények egyik külső szimboluma ellen harcol. Nem is telt sok idő bele, mikor 1850-ben megint helyreállított a magyarka s mellette a pantallon viselete, mint volt 1840-ben. 1859-ben általános divattá lett a külső társadalomban is a magyar öltözet s a diákság önként és kényszerítés nélkül megint felvette a magyar ruhát, melynek megszüntetését 11 évvel azelőtt rohamkérvényével nem kérelmezte, hanem követelte. Az egyenruha kérdésében az 1861. évi tordai zsinaton kimondják, hogy belső embereink egyenruhája legyen „sötétszínű és nemzeties” és a pap bárminő hivatalos szolgálat alkalmával palástosan köteles megjelenni s szolgálatát végezni, a bajusz- és szakálviselés megengedhető, „csak hogy azok szerfelettek ne legyenek”. Az 1871. évi törvények az egyenruhára csak azt írják elő, hogy sötétszínű magyar öltözet, melyet minden alkalommal s helyen viselni köteles a diák, ú. m. iskolai törvényszéken, vagy más hivatalos testületek előtt, közvizsgálatokon, templomban, temetésen, iskolai ünnepélyeken. Ez ellen vétők első esetben megintetnek, másodikban 20 krt

fizetnek, háromszori büntetés után az egyenruhások közül kitoröltetnek. Az 1880/81. évre érvényes szabályzat szerint az egyenruha színét és minőségét az E. K. Tanács szabja meg. Ez időben a magyar ruha a külső társadalmi élet hatása alatt észrevétlenül „kiment divatból”. Az iskolai előjáróság, mint a kor szellemével többé meg nem férő formaságot, nem tartotta szükségesnek szabályozni. Betelt Mikó jövendölése: „Szegény magyar öltözet! Divatból letettek, divatból megint felvettek s úgy lehet, a divatból ismét le fognak tenni”. Hát letették — úgy látszik — véglegesen!

Az 1885. évi rendszabály egy mondatban végez a kérdéssel: Az egyenruhás tanuló köteles fekete ruhát viselni. Az 1896. évi törvényben az egyenruháról egyetlen szó sem esik.